

با اهتمام و مقدمه ابوالفضل زرویی نصرآباد
به کوشش نسیم عرب امیری

گزیده طنز

حکیم سوری

میرزاتقی خان دانش تفرشی

مستشار اعظم ملقب به ضیاء لشکر

با اهتمام و مقدمه ابوالفضل زرویی نصرآباد

به کوشش نسیم عرب امیری

کتاب نیستان

فهرست

۷.....	پیش‌گفتار مجموعه
۱۵.....	مقدمه
۱۹.....	متن
۵۵.....	تاریخ نظم کتاب
۵۶.....	کلمه‌ها و ترکیب‌های تازه

پیش‌گفتار مجموعه

باغ خندان ز گل خندان است
خنده آیین خردمندان است

«جامی»

ادبیات شوخ‌طبعانه را می‌توان همزاد ادبیات جهان دانست. شوخ‌طبعی و شیرین‌زبانی از خصلت‌های انسانی است و ناگفته پیداست که هنر و ادبیات به عنوان حاصل یا برآیند تفکر، خلاقیت، احساس و عاطفه‌ی انسان، از خلق‌وخوی او تاثیر می‌پذیرد.

شاعران و نویسندگان پارسی‌گوی هم به گواهی قدیمی‌ترین آثار ادبی این قلمرو زبانی، شوخ‌طبعی را، هم در خلق آثار کاملاً شوخ‌طبعانه و هم به صورت ضمنی و چاشنی در آثار دیگر به کار گرفته‌اند.

در مطالعه و نقد و تحلیل متون ادبی خاصه ادبیات طنز و شوخ‌طبعانه، باید چند نکته را مد نظر داشت:

۱- شاعران و نویسندگان هم‌چون آینه، اخبار، احوال و اخلاق روزگار خود را به ما باز می‌نمایند. پیداست که بسیاری از خلیقیات، ارزش‌ها و حتی کلمات که در یک مقطع زمانی، عادی یا اخلاقی است، ممکن است در زمانه‌ای دیگر زنده یا غیراخلاقی شمرده شود. ساخت «همکرد»ها یا بهره‌گیری از مترادف‌ها و حتی وضع لغات جدید، بعضاً برای رفع همین مشکل است. با این حال ما مجاز نیستیم برای تطبیق متون قدیم با ادب و اخلاق متعارف، آثار درگذشتگان را تحریف کنیم.

۲- تقسیم ادبیات شوخ‌طبعانه به زیر شاخه‌های مختلف نظیر هزل، هجو، فکاهه و طنز، و تعریف و تقسیم‌بندی حدود معنایی هر یک، محصول نظریه‌پردازی‌های یک‌صد سال اخیر است. بنابراین ناگفته پیداست که آثار

شوخی طبعانه‌ی هر یک از ادبای ما در طول تاریخ ادبیات فارسی، آمیزه‌ای از تمام گونه‌های شوخی طبعی است. به دیگر عبارت: تمام آثار عبید زاکانی طنزآمیز نیست؛ یعنی جدای از آثار جدی و عاشقانه و مدحی، نوشته‌ها و سروده‌های عبید یا هر طنزآور دیگر، دربردارنده‌ی هزل و هجو و فکاهه نیز هست.

۳- ذائقه و سلیقه‌ی مخاطبان ادبیات در هر جای جهان و در هر دوره، همواره در حال تبدیل و تغییر است. از مشترکات جهانی این تغییر ذائقه، علاقه به اطناب و مطول‌نویسی در روزگار گذشته، و تمایل به ایجاز و اختصار در جهان معاصر است. جدای از تغییر سلیقه‌ی فرمی و شکلی و ظاهری، مفاهیم و مضامین مورد علاقه‌ی مخاطبان نیز به مرور، دست‌خوش تغییر و تحول می‌شود. با پیشرفت تکنولوژی و سرعت گرفتن تغییرات و تحولات، به همان میزان، عموم مخاطبان خواهان مضامین و موضوعات جدیدند و مضامین کمی قدیمی‌تر برایشان یا کم‌تر جذابیت دارد یا کم‌ترین جذابیتی ندارد. با این همه، مخاطبان جدی ادبیات و تاریخ، هم‌چنین اهل تدبّر و تحلیل، از مطالعه‌ی متون ادبی ادوار مختلف و ارزیابی و قیاس آن‌ها با دیگر آثار همان مقطع زمانی و تاریخی، حظ بایسته می‌برند. بدیهی است که موضوعات و مضامین و مشکلات مردم در هر قرن و زمانه‌ای با مردم پیش و پس از آن دوره، متفاوت بوده و چه بسا طنز دوره‌ی ایلخانان مغول یا عصر صفوی برای مخاطب امروزی، جذابیتی نداشته باشد یا حتی بی‌نمک یا زنده شمرده شود.

۴- شوخی طبعان و طنزآوران ادب فارسی دو دسته‌اند:

الف- کسانی که طنز و انواع دیگر شوخی طبعی را به صورت جدی پی گرفته‌اند و رسائل و منظومه‌های مجزای شوخی طبعانه دارند؛ نظیر عبید زاکانی و فوقی یزدی و بسحاق اطعمه و آقاجمال خوانساری و...

ب- شاعران و نویسندگانی که به فراخور موضوع و استعداد فطری، ضمن آثار جدی یا حکمی و عرفانی‌شان، از طنز و شوخی طبعی بهره برده‌اند؛ نظیر عطار نیشابوری، حکیم سنایی، مولانا جلال‌الدین بلخی، انوری و...

متأسفانه به بهانه‌ی ملاحظات اخلاقی و محذورات دیگر، غالباً از چاپ و انتشار مجموعه آثار دسته‌ی اول ممانعت به عمل می‌آید. در چاپ و نشر آثار دسته‌ی دوم سخت‌گیری خاصی اعمال نمی‌شود، اما در صورت استخراج بخش‌های طنزآمیز آثار این دسته و انتشار جداگانه‌ی آن‌ها، بعضاً کار به حذف و اصلاح می‌کشد. گویا

فی المثل تصور می‌شود، که مخاطبان دل و دماغ و حال و حوصله‌ی خواندن کل مثنوی را ندارند و بعید است به بخش‌های احیاناً غیر اخلاقی‌اش برسند، اما به دلیل علاقه به طنز، قاعدتاً تمام ابیات گزیده‌ی طنز مثنوی را خواهند خواند و این ترویج بی‌اخلاقی است!

در گردآوری این مجموعه، کوشیده‌ایم تا حد امکان بار منتقدان و غم‌خواران اخلاق را سبک کنیم. از روح بزرگ صاحبان این آثار، بابت این کار غیراخلاقی پوزش و حلالیت می‌طلبیم.

۵- مخاطب امروز آثار شوخ‌طبعانه، لااقل به سه دلیل، سخت‌تر و دیرتر از نیاکان و پیشینیان می‌خندد:

الف- حافظه‌ی انسان امروز، از طریق مطالعه، ارتباط شفاهی و افواهی، شبکه‌های اجتماعی و هم‌چنین از طریق رسانه‌های دیداری و شنیداری، انباشته از لطایف و مضامین شوخ‌طبعانه است. همین امر باعث می‌شود که پیش از اتمام متن یا مضمون، پایان آن را حدس بزند. بدیهی است که حتی مضامین عجوبه‌ای چون عبید زاکانی، بعد از هفت‌صد سال خواندن، بازخوانی، نقل و اجراهای نمایشی، مخاطب امروز را کم‌تر شگفت‌زده و غافل‌گیر می‌کند.

ب) مشکلات اجتماعی، اقتصادی، حقوقی، اخلاقی و... به قدری ذهن مخاطب معاصر را درگیر و احاطه کرده است که به سختی می‌توان ذهن درگیر و مغشوش او را لااقل برای لحظاتی از آن مشکلات منحرف کرد و بر لبش لبخند نشانند.

ج) انسان امروز به شدت سطحی، کم مطالعه و از آن بدتر کم حوصله است. او حتی حوصله‌ی خواندن تابلوهایی چون «کیوسک تلفن عمومی» یا «ایستگاه اتوبوس» را هم ندارد و ترجیح می‌دهد از نمادهای تصویری استفاده کند. او حتی در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی به جای بیان حس و حال خود از صورتک‌ها (اصطلاحاً اسمایلی) و شکلک‌ها (استیکر) بهره می‌برد. این مشی و منش عجول و طالب صراحت، با ذات طنز و شوخ‌طبعی- یا شاید با ذات هنر و ادبیات - که نیازمند خیال‌انگیزی و کنایه و تلمیح و ابهام و ایهام است، تناقض دارد.

محصول این منش، حاصل تلاش عده‌ای برای تولید طنز با مختصات و متناسب با قواره‌ی انسان امروز، نوشته‌ها و سروده‌هایی پرخاشگر، صریح،

جسارت‌آمیز (و نه جسورانه)، با کم‌ترین کشف و ظرافت و لبالب از عقده‌گشایی عریان است.

۶- خوش‌بختانه (یا متأسفانه) برخی موضوعات نظیر دزدی، دروغ، ریا، تملق، حماقت و بی‌عقلی، خرافات، فرادستی فرومایگان و... از دیرباز تا امروز برای طنزآوران، دست‌مایه‌ی خلق مضمون بوده است. از همین رو آثار برجای مانده با این مضامین، همیشه تازه و خواندنی‌اند.

۷- گردآوردگان این مجموعه به هیچ‌وجه مدعی نیستند که آثار انتخاب شده از هر طنزپرداز، حتماً در شمار برترین آثار اوست. شک نیست که اگر تهیه و تدوین این مجموعه به فرد یا افراد دیگری سپرده می‌شد، حاصل کار، حجم و کیفیتی متفاوت می‌داشت. کوشیده‌ایم که در حد امکان، آثار برتر هر طنزپرداز از قلم نیفتد و چنان‌چه صاحب اثر در گونه‌های دیگر شوخ‌طبعی نظیر هزل و هجو و فکاهه نیز قلم‌زده، نمونه‌هایی در مجموعه بیاوریم. بدیهی است که یکی از اهداف ناشر و گردآوردگان مجموعه، آشنا کردن مخاطب با سبک و سیاق و شیوه‌ی طنزآفرینی هر طنزپرداز و تشویق و ترغیب خواننده، به تهیه و مطالعه‌ی مجموعه‌ی کامل آثار آن طنزپرداز است.

۸- دغدغه و موضوعات مورد توجه هر طنزپرداز علاوه بر آن که از مسائل و موضوعات زمانه و روزگار او مایه گرفته، گاه در گرایش‌ها و علائق فردی او نیز ریشه دارد. پس نمی‌توان برای تمامی طنزآوران یک دوره‌ی تاریخی نسخه‌ی واحد نوشت و تحلیل آثار یکی را به مابقی هم عصرانش تعمیم داد.

طی سال‌های اخیر به‌ویژه ده سال گذشته، در پاسخ به نیاز فراگیر جامعه به شادی و نشاط، علاوه بر طنزپردازان حرفه‌ای، بسیاری از شاعران و نویسندگان فعال در سایر شاخه‌های ادبی نیز در عرصه‌ی طنز به ذوق‌آزمایی پرداختند. حق این است که برخی از آثار طنزآمیز این هنرمندان، نه فقط جزو آثار برگزیده‌ی کارنامه‌ی هنری آنان، بلکه در شمار آثار خواندنی و ماندنی طنز روزگار ماست. برگزاری گسترده‌ی شب‌های شعر طنز در سراسر کشور و استقبال چشم‌گیر مخاطبان، هم‌چنین اضافه شدن بخش طنز به غالب جشنواره‌های ادبی و هنری کشور، موجب شد تا بسیاری از جوانان مستعد و علاقمند، با محک‌زدن ذوق و توانمندی‌شان، رفته‌رفته به خیل طنزپردازان جدی کشور بپیوندند.

این اتفاقات به اضافه‌ی شکل‌گیری و رشد رسانه‌ها و شبکه‌های مجازی اجتماعی، انبوهی از ذوق‌های بعضاً مستعد اما بی‌تجربه و آموزش‌ندیده را به شمار طنزآفرینان کشور افزود و به تبع آن، محصول این ذوق‌آزمایی‌های بعضاً خام‌دستانه و میان‌مایه، پرعنوان و کم‌شمارگان، شتابزده و بی‌تامل نشر و پخش شد.

صرف افزایش عناوین کتاب‌ها در رشته‌ای خاص، آن هم در کشوری با میانگین نومیدکننده‌ی سرانه‌ی مطالعه، نه تنها مبارک و فرخنده نیست بلکه موجب سردرگمی همان مخاطب محدود، در انتخاب آثار برتر آن رشته می‌شود. این مشکل تنها دامن‌گیر مخاطبان عام ادبیات نیست. مشکل اساسی زمانی رخ نشان می‌دهد که افراد مستعد و فاقد دسترسی به راهنما یا اساتید پیش‌کسوت آن رشته، در این آشفته بازار به دنبال آثار فخیم، قابل اعتنا و آموزشی باشند.

انتشار گزیده‌ی آثار طنزآوران اگرچه در بدو امر راه‌کار مناسبی برای رهایی از این سردرگمی به نظر می‌رسد، اما آفاتی چون کج‌ذوقی گردآورنده، اعمال سلیقه‌ی شخصی، نداشتن تعریف درست از طنز و انواع شوخ‌طبعی، گرایش‌های قومی، تعصبات گروهی و تیمی و... همواره مانعی برای اعتماد کامل مخاطب به این گزیده‌هاست.

گردآورندگان مجموعه‌ی حاضر به هیچ‌وجه خود را از این آفات و آفاتی به مراتب مهیب‌تر از آن‌چه ذکر شد، مبرا نمی‌دانند. لذا برای پرهیز از ناروایی‌های این‌چنینی، مطابق شیوه‌نامه‌ی ذیل عمل کردند:

الف) ادوار تاریخی طنز و شوخ‌طبعی را با در نظر گرفتن شاخص‌هایی چون قرون خلق آثار، سلسله‌های حکومتی، انقلابات و رخ‌دادهای مهم یا حتی بر اساس زمانه‌ی زندگی طنزآوران بزرگ و صاحب‌نام و روزگار خلق آثارشان، می‌توان به اشکال گوناگون دسته‌بندی کرد. با در نظر گرفتن جمیع عوامل، از آن‌جا که تقسیم‌بندی‌هایی از این دست، تنها صورت قراردادی دارد، برای پیشگیری از سردرگمی مخاطبان، ادوار تاریخی طنز را به سه دسته‌ی اصلی تقسیم کردیم:

۱. طنز قدیم که کهن‌ترین آثار طنز پارسی را تا روزگار قاجاریه شامل می‌شود.
۲. از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی که باید آن را عصر نوزایی مفهوم طنز، تقویت بار اجتماعی و سیاسی آن و روزگار آشنایی و تعامل طنزپردازان با آثار خارجی دانست.

۳. طنز امروز ایران شامل معرفی و نمونه آثار طنزآورانی که از سال ۱۳۵۰ هجری شمسی (سال تعطیل نشریه‌ی فکاهی توفیق) بدین سو آغاز به فعالیت کرده‌اند.

ب) ترتیب انتشار آثار طنزپردازان در هر یک از سه مقطع زمانی، به هیچ وجه نماینده‌ی اولویت، برتری و ترجیح نفرات آغازین نیست.

ج) در انتخاب و تدوین آثار طنزپردازان قدیم تا روزگار مشروطه، از معتبرترین نسخ تصحیح شده‌ی چاپی بهره برده‌ایم. ضمن ارج نهادن به تلاش پژوهشگران و مصححین این نسخ، کوشیده‌ایم تا امانت‌دار این بزرگواران باشیم. لذا در صورت اضطرار به حذف یک کلمه یا ذکر توضیحی لازم، موارد را به صورت سه نقطه یا توضیح داخل کروشه [...] آورده‌ایم.

د) اگرچه برای حفظ تناسب و رعایت شکل و فرم مجموعه، به هر طنزپرداز، تعداد صفحات تقریباً برابر اختصاص داده‌ایم اما در مواردی که مجموعه آثار انتخابی یک نویسنده یا شاعر، از میزان صفحات معین شده کمتر بوده است، آثار دو تن یا بیش‌تر را در یک جلد عرضه کرده‌ایم.

ه) پرشماری یا کم‌تعدادی آثار انتخابی هر طنزپرداز به معنی قوت یا ضعف آثار او نیست. چه بسیار آثار درخشان طنزآوران که مشمول مرور زمان شده و به دلیل پرهیز از درج توضیحات طولانی، به ناچار از انتخاب آن‌ها چشم پوشیده‌ایم یا چه بسیار طنزآوران صاحب ذوق که آثار زیادی از آنان برجای نمانده است.

و) برخی از شاعران و سخنوران حاضر در این مجموعه، به طنزپردازی شهره نیستند. فی‌المثل حکیم انوری و ملک‌الشعراء بهار بیش‌تر به قصیده‌سرایی شناخته شده‌اند و شأن طنزآوری‌شان غالباً مورد غفلت قرار گرفته است. قصد ما از طرح نام این ادبای طنز در کنار طنزآوران ادیب، نه برکشیدن آن‌هاست و نه فروکشیدن آن‌ها. این اقدام در واقع پاسخ به نیاز علاقمندانی است که حتی در صورت دسترسی به مجموعه آثار این شاعران، در یافتن و تشخیص آثار طنزآمیز و شوخ‌طبعانه‌ی آنان دچار سختی و مشکل‌اند.

البته و صد البته نهایت آرزوی ما این است که خوانندگان این مجموعه، با مطالعه‌ی آثار منتخب هر شاعر و نویسنده، به تهیه و مطالعه‌ی مجموعه‌ی آثار آن هنرمند، مشتاق شوند.

ز) در انتخاب آثار طنزپردازانی که در قید حیاتند تا حد ممکن از پیش‌نهادهای گزینش‌های آنان از آثارشان بهره برده‌ایم. البته اگر در پاره‌ای موارد تشخیص

داده‌ایم که آثار قابل اعتنای آنان از قلم افتاده یا برخی از آثار پیشنهادی، در سطح دیگر موارد انتخابی نیست، پس از مشورت، نسبت به اصلاح و جای‌گزینی‌شان اقدام کرده‌ایم.

ح) مقدمه‌ی مربوط به هر هنرمند، دربردارنده‌ی مهم‌ترین اطلاعات مربوط به اوست. اطلاعاتی چون نام، سال‌روز میلاد و وفات، آثار نظم و نثر، مهم‌ترین وقایع زندگی و شرایط روزگار و زمانه‌ی او. درج این توضیحات و نظایر آن، تنها برای آشنایی مقدماتی خواننده‌ی علاقمند، با خالق آثار آن مجموعه است. لذا کوشیده‌ایم تا در این بخش از آوردن القاب و تعارفات یا توضیحات بی‌موردی که موجب پیش‌داوری مثبت یا منفی در ذهن مخاطب می‌شود، پرهیز کنیم.

ط) از آن‌جا که برخی کلمات و اصطلاحات مخصوصاً در متون و نظم و نثر قدیمی برای خواننده‌ی امروزی نامأنوس و سخت‌یابند، با نشانه‌گذاری آن‌ها در متن، توضیح کوتاه و گویایی درباره‌ی هر یک درج کرده‌ایم تا خواننده برای درک متن، ناچار به مراجعه به فرهنگ‌های لغت و تطبیق معانی واژگان مختلف نباشد.

ی) گردآورندگان این مجموعه مانند بسیاری از مؤلفان و گردآورندگان مجموعه‌هایی از این دست، دچار محظورات و محذوراتی هستند که فضای عمومی بر آن‌ها تحمیل می‌کند. در این معنی، البته اخلاق و هنجار جای دیگر می‌نشیند. چنان که گفتیم، ادبیات شوخ‌طبعانه‌ی کلاسیک یا کهن ما، آمیزه‌ای از انواع شوخ‌طبعی (هزل، هجو، فکاهه و طنز) است. ناگفته پیداست که حذف کلی نمونه‌های هزل و هجو، و گزینش سخت‌گیرانه از میان محدود باقی‌مانده‌های فکاهه و طنز و حتی مطایبات، معیار و ملاک دقیقی از میزان سخنوری و ملاحظت ادیبان طنزآفرین ما به دست نمی‌دهد.

متأسفانه جوانان مستعد و علاقمند به طنز و انواع شوخ‌طبعی، نه به قدر تشنگی، که حتی قطره‌ای از معدود چشمه‌های بازمانده‌ی این گونه‌های شوخ‌طبعی نمی‌چشند. بدیهی است که گزینه‌هایی با این مایه حذف و تعدیل، بیان‌گر شیرینی، ابعاد و توانمندی‌های طنز کلاسیک ما نیست. با این حال و با وجود این نقیصه، امیدواریم دوست‌داران طنز، ما را به کج‌ذوقی و بد سلیقگی در انتخاب متهم نکنند و این گزینه‌ها را تنها مدخلی برای ورود به جهان شیرین و نشاط‌انگیز ادبیات شوخ‌طبعانه بدانند.

زحمت تهیه‌ی منابع، گزینش اولیه و آماده‌سازی متون این مجموعه بر عهده‌ی طنزپرداز جوان و صاحب صلاحیت سرکار خانم نسیم عرب امیری بوده

ادبیات شوخ‌طبعانه را می‌توان هم‌زاد ادبیات جهان دانست. شوخ‌طبعی و شیرین‌زبانی از خصلت‌های انسانی است و ناگفته پیداست که هنر و ادبیات به عنوان حاصل یا برآیند تفکر، خلاقیت، احساس و عاطفه انسان، از خلق و خوی او تاثیر می‌پذیرد. شاعران و نویسندگان پارسی‌گوی هم به گواهی قدیمی‌ترین آثار ادبی این قلم‌رو زبانی، شوخ‌طبعی را، هم در خلق آثار کاملاً شوخ‌طبعانه و هم به صورت ضمنی و چاشنی در آثار دیگر به کار گرفته‌اند.

مجموعه طنزآوران ایران که گزیده‌ای است از هزار سال طنز فارسی، هم شناخت از عمر ادبیات شوخ‌طبعانه این جغرافیا به همراه می‌آورد و هم لبخندی و شوری که؛
لبخند تو خلاصه خوبی‌هاست
لختی بخند، خنده گل زیباست...